

Petra Lárišová: Židovská komunita v Bratislave v roku 1940. Historická demografia na základe sčítania ľudu.

Dokumentační středisko holokaustu, Bratislava 2000, 262 s.

Současní představitelé Židovské náboženské obce v Bratislavě hledali už delší dobu způsob, jak uctít památku bratislavských obětí šoa (hebrejské synonymum pro holokaust). Tak po diskusi s historikem Edom Nižňanským, kde padl návrh zpracovat a publikovat výsledky sčítání lidu z roku 1940, vznikla tato práce. Pomoc a podporu nabídlo i nově vzniklé Dokumentační středisko holokaustu, které od roku 1999 působí jako společný projekt židovské komunity a Nadace Milana Šimečky.

Autorka stála před nelehkým úkolem – napsat diplomovou práci a zároveň tak uctít všechny, kteří patřili do bratislavské židovské komunity v roce 1940, kdy probíhalo sčítání lidu. Sčítací komisaři zaznamenali v prosinci toho roku ve sčítacích arších 15 102 Bratislavany hlásící se k židovskému vyznání (z celkového počtu 138 988 obyvatel). Osвобоzení se jich na území města dočkalo asi 1 500.

Publikace je rozdělena do 10 kapitol a v obsáhlé příloze je předložen „Seznam židovských obyvatel na základě sčítání lidu v roce 1940“ a „Seznam, který sestavili bratislavští rodáci žijící v Izraeli“.

Úvodní část popisuje přístup k informacím získaným ze sčítání lidu v roce 1940 a způsob, jakým jsou tyto údaje autorkou zpracovávány. Práce vyhodnocuje základní demografické ukazatele charakterizující obyvatelstvo, jako např. počet, hustotu osídlení, rozmístění, strukturu podle věku, pohlaví, sociálního postavení, náboženství, zaměstnání,

vzdělání, národnosti a jiných znaků. Zvláštností tohoto sčítání lidu byla skutečnost, že každý občan židovského původu musel v kolonce „národnost“ uvést židovskou, protože pokud se tak nestalo, sčítací komisař mohl údaj opravit sám. Zmíněna je i doba, nálada a politická situace právě ve dnech sčítání.

„Historický přehled bratislavské komunity v první polovině 20. století“ ukazuje prudký nárůst židovského obyvatelstva v Bratislavě, protože po navrácení práv Židům se jich mnoho přestěhovalo z venkova do města. Židovská komunita v Bratislavě se tak stala konkurenceschopnou – objevují se židovští lékaři, právníci, technici, umělci, atd.

V tabulkách je dále zpracován „Nárůst populace ve 20. století v Bratislavě“ a „Národnostní a náboženské rozvrstvení obyvatelstva v Bratislavě“. Ukazuje se, že nárůst židovského obyvatelstva v letech 1910–1921 je největší (o polovinu větší než římsko-katolická populace a 30krát větší než evangelická). Národnost se zohledňovala až od roku 1921, kdy v Bratislavě pobývalo 3 758 Židů, v roce 1927 už 5 127 a v roce 1930 počet poklesl na 4 747. Ostatní obyvatelé se hlásili k německé, maďarské a částečně i československé národnosti.

„Sociální strukturu obyvatelstva Bratislavy“ v roce 1921 dokládá 3 758 osob hlásících se k židovské národnosti, z toho 1 883 zaměstnaných, především v obchodě a bankovnícko-směnárenských službách. Menší část tvořili zaměstnaní v průmyslu. Minimální zastoupení měli Židé v odvětvích jako je doprava, hospodářství a služba v domácnosti. Ve veřejných službách a svobodných povoláních pracovalo 444 osob.

Další část popisuje systém školství a vzdělávání židovské komunity. V roce 1928 bylo na Slovensku celkem 62

židovských základních škol, kde se vyučovalo slovensky, maďarsky nebo německy, a právě v tomto roce byla zavedena do vyučovacích osnov i hebrejščina. Trendem této doby bylo nedávat židovské děti do veřejných škol, kde např. ze sto žáků bylo asi jen 14 židovského vyznání. Na středních školách v Bratislavě připadalo v těch letech na každých tisíc studentů kolem 30 až 35 studentů židovských. Vysoké školství bylo v Bratislavě zastoupeno Komeniského univerzitou, kde se předmětem zkoumání staly tři fakulty – právníká, filozofická a lékařská, což ve školním roce 1927/1928 představovalo asi 305 židovských studentů.

Začátkem 30. let se ale situace začala měnit, pomalu se zvedaly vlny nenávisťi k židovským spoluobčanům. Antisemitské nálady se začaly projevovat i na akademické půdě. Někde nebyli židovští studenti ani vpuštěni na přednášky, začalo postupné propouštění lékařů, vyšla dokonce i vyhláška na redukci počtu židovských studentů ve školství vůbec. Ke konečnému vyloučení ze studií došlo v roce 1940.

Druhá kapitola přímo analyzuje židovskou populaci v Bratislavě v roce 1940. Je věnována plošnému rozmístění židovských obyvatel, další kapitoly pak jejich složení podle věku a pohlaví, sociální struktury, národnostnímu a náboženskému složení komunity a migračním trendům v rámci komunity.

Co se týče plošného rozmístění Židů ve městě v roce 1940, neexistovaly čisté specifické nežidovské čtvrtě. Dalo by se říci, že Židé obývali všechny tehdejší městské části, rozdíl byl pouze v hustotě osídlení. Nej hustěji osídlenou ulicí ve městě byla Židovská ulice (1 279 obyvatel), ale to byla vzácná výjimka, jinak převažovaly ulice do 100 obyvatel

židovského původu. Po celkovém zmapování města vyplývá, že asi 96 % židovské populace žilo v centru města, zbytek obýval okrajové městské části.

Třetí kapitola popisuje věkovou strukturu obyvatelstva. Židovskou populaci Bratislavy tvořili převážně lidé produktivního věku, počet 11 527 (z celkového počtu 13 573) tvořili jedinci do 55 let. Žilo zde 6 839 žen a 6 734 mužů.

Informace o stavu sociální struktury bratislavských Židů autorka přináší ve čtvrté kapitole své práce. Židovskou komunitu zastupovala vrstva bohatých průmyslníků a obchodníků, široké střední vrstvy úředníků a drobných živnostníků, ale relativně početné zastoupení měla i skupina městské chudoby. Koncem 30. let se začala prosazovat intolerance, nastala doba protižidovských opatření.

V roce 1939 vyšlo vládní nařízení, které kromě jiného pojednávalo „o určení pojmu Žid a o omezení počtu Židů v některých svobodných povoláních“, tzn. týkalo se židovských právníků, lékařů, lékárníků, zvěrolékařů, novinářů, umělců, inženýrů a techniků. Další nařízení vyloučilo Židy ze státních a veřejných služeb. Živnostníci, obchodníci a podnikatelé se zase stali objektem tzv. arizačního procesu, který je postupně zbavoval nejen obchodů, živností a podniků, ale vytvářel z nich vrstvu nezaměstnaných.

V těch letech bylo zlikvidováno 1 288 židovských podniků, obchodů a živností. Tato likvidace postihla i zbytek rodiny dotyčných osob, takže sociální struktura židovského obyvatelstva Bratislavy byla naprosto zničena.

Velký význam je kladen na pátou kapitulu, popisující školství a vzdělávání židovské komunity. Chlapci navštěvovali školu se studiem Svaté Tóry v heb-

rejštině, hebrejskou gramatiku a psaní. Nejnadanější z nich pokračovali ve studiu na ješivách. O výchovu a vzdělávání děvčat se staraly doma matky. (Systém vzdělávání byl popsán v předchozích kapitolách.)

V roce 1940 došlo k vyloučení Židů ze všech typů škol na území republiky, žáci základních škol byli přeřazeni do oddělených tříd. V Bratislavě zbyly pouze čtyři lidové školy, které navštěvovalo 800 až 900 žáků. Charitativní organizace připravovaly přeškolovací kurzy, které pomáhaly mladým lidem vyučit se určitému řemeslu a zároveň připravit se na budoucí vystěhování do Palestiny.

Dalším významným ukazatelem pro společnost té doby bylo národnostní a náboženské rozčlenění židovské komunity (kapitola 6), přičemž informace ze sčítání lidu z roku 1940 byly velmi specifické – jiná než židovská (resp. izraelská) národnost v komunitě byla připuštěna jen ve výjimečných případech. Takže v Bratislavě se k této národnosti přihlásilo 13 542 členů židovské komunity, k maďarské 12, německé 10, slovenské 8 a ruské 1 – s poznámkou, že jde o výjimky. Jiná situace byla v případě státní příslušnosti, protože se každý mohl přihlásit k té, která odpovídala jeho původu. Ti, kteří se nemohli prokázat dokladem o státní příslušnosti, se dostali do kolonky „bezdomovec“ (1 029 lidí).

Rozčlenění židovské komunity podle vyznání vypadalo asi takto: přibližně 75 % bratislavské komunity tvořili představitelé ortodoxního náboženského proudu, 25 % ostatních (spolu s reformisty a konvertity). Zajímavá byla otázka konvertitů. Určitý počet Židů přestupoval na jinou víru už v období první Československé republiky, hlavně z důvodu lepšího uplatnění se na trhu práce. Po nástupu antisemitských nálad přestupo-

valy do křesťanských církví i celé židovské rodiny.

V kapitole s názvem „Místo narození a migrační vlny do Bratislavy“ se autorka zajímá o židovskou komunitu vzhledem k místu narození a roku příchodu do města. Židé přicházeli do Bratislavy v několika větších vlnách. Např. v 17. až 18. století lze sledovat postupný příchod Židů z Čech a Moravy, kde byli vystavováni diskriminaci. Rozpadem Rakousko-Uherska a vznikem Československa přišla nenávist vůči Židům ke slovu i v Bratislavě. Kolem roku 1920 sice nastalo uklidnění situace a Židé byli vnímáni jako rovnoprávní spoluobčané, ale 30. a 40. léta přinesla opět pronásledování a nenávist.

Zaměříme-li se na místo narození bratislavských Židů, kteří byli registrováni ve sčítacích arších v roce 1940, přes 56 % uvedlo za své rodné město Bratislavu (velká část uvedla západní Slovensko, menší počet byl ze středního a východního Slovenska). Dále bylo nejvíce zastoupeno Německo, potom Maďarsko, Protektorát Čechy a Morava, nejméně pak Polsko, Rusko a Ukrajina. Uváděny byly i jiné země, ale jen velmi zřídka – Jugoslávie, Rumunsko, Itálie, Švýcarsko, atd. V rámci bratislavské komunity měli Židé s rodištěm na Slovensku až 81% zastoupení z celkového počtu.

Při podrobnějším pohledu na migrační vlny Židů do Bratislavy se jako nejsilnější jeví v roce 1866, 1900, 1910 a ve 20. a 30. letech 20. století. Další migrace ve 40. letech měla spíše kolísavý charakter. Židé přicházeli také kvůli možnosti výdělku, lepšího živobytí a velké město poskytovalo určitou anonymitu. Bratislava byla vyhledávána pronásledovanými Židy také pro snadné získání falešných dokladů, ilegální pobyt a práci.

V závěrečném shrnutí práce je přehledně popsáno, jaké byly autorčiny záměry a co z toho se podařilo dokázat. Nebylo zřejmě možné dopátrat všechny členy židovské komunity v Bratislavě, ale i tak zde byl podán důkaz, jak se jim žilo v mnohoetnickém městě a jaké změny se s touto menšinou udály v rozptí necelého půlstoletí.

Lucie Procházková

Maria Szmeja: Niemcy? Polacy? Ślązacy! Rodzimi mieszkancy Opolszczyzny w świetle analiz socjologicznych.

Kraków, TAIWPN Universitas 2000, 279 s.

Slezsko jako dějiny střední Evropy v malém, i tak by se dala číst historie tohoto regionu a osudy jeho obyvatel. Jeho geografické umístění na jednom z míst, kde, viděno očima západoevropanů, začíná evropská exotika: hranice mezi Východem a Západem (podobnou hranici exotiky může představovat např. i balkánský poloostrov) přímo vybízí k tomu, aby se toto území stalo předmětem studia společenských a historických věd.

Sociologické výzkumy jsou na slezském území dnešního Polska prováděny již od konce II. světové války (první výzkum vedl Stanisław Ossowski již v srpnu 1945!) a od té doby soustavně pokračují. Jedním z posledních výstupů mapování společnosti tohoto regionu je i recenzovaná kniha.

Maria Szmeja se životem obyvatel opolského Slezska systematicky zabývá od 80. let. Nejprve jako pracovnice Slezského institutu v Opole, od roku 1987 pak jako zaměstnankyně Sociologického ústavu Pedagogické akademie

v Krakově. Poznatky nashromážděné během dvou desítek let nyní předkládá v syntetizované podobě v recenzované monografii. *Niemcy? Polacy? Ślązacy!* tedy představují sumarizaci závěrů těchto výzkumů. Přestože hlavní těžiště tvoří analýza dat z období let 1930 do současnosti, svou povahou kniha nabízí i ucelený pohled na historii a život obyvatel opolského Slezska.

I když podtitul knihy říká, že jde o popis sebeidentifikace rodilých obyvatel opolského Slezska ve světle sociologických výzkumů, práce neobsahuje pouze rozbor kvantitativních dat. Polská sociologie šla jinými cestami než česká a používání kvalitativních metod nikdy nebylo v Polsku vnímáno jako „znesvěcení“ sociologie. Svou roli v tom bezpochyby sehrály osobnosti Stefana Czarnowského – žáka Ęmila Durkheima a Jana Szciepanského – žáka Floriana Znanieckého.

Szmeja v plasticky líčeném obraze sebeidentifikace Šlonzáků kombinuje interpretaci statistických dat s autobiografickými výpověďmi. Zatímco údaje z plošných sociologických výzkumů čtenáře seznamují s makroekonomickým vývojem regionu, promluvy těch, kteří v popisovaném regionu žijí, vykreslují svět jejich každodenního života. Autorce nelze upřít, že právě v těchto výpovědích, v možnosti nahlédnout do osudů těch, jejichž životy byly více než kterých jiných poznamenány parními válci dějin 20. století, tkví jeden z hlavních přínosů knihy.

Kniha je členěná do šesti hlavních kapitol. Zatímco první, úvodní kapitola, nás stručně seznamuje se specifikou opolského Slezska, druhá nás již bezprostředně vtahuje do víru historických událostí. Najdeme zde jak metodologické úvahy o uchopení pojmů etnikum a národ